

Зоряна Висоцька

НАЗВИ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ У СЛОВНИКУ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА

Мова економічних праць Івана Франка становить цінний матеріал для вивчення історії літературної мови, оскільки репрезентує особливості формування й розвитку науково-популярного підстилю на початку ХХ ст., засвідчуючи конкретні слововживання Франка, пов'язані з економічним життям тогочасного суспільства. Серед уживаної автором лексики виокремлюємо назви установ та організацій, що належали до системи економічного життя й діяльності соціуму, фінансової системи тощо. Розрізняємо дві підгрупи названої лексики:

- назви фінансових установ (*банк, товариство, каса, фонд* та ін.);
- назви державних установ та організацій (*рада, сейм, комітет, правительство, уряд* та ін.).

Лексема *банк* — одна з найчастотніших у розглядуваних текстах, що свідчить про значення цієї фінансової установи в організації економічного життя суспільства. У конкретному слововживанні виявляємо спільність значення цієї лексеми із зафіксованим у сучасному словникові, пор. лексико-семантичні варіанти у СУМ: 1) державна фінансова установа, яка здійснює кредитування народного господарства і є розрахунковим центром країни; 2) фінансова установа, що концентрує капіталовкладення, які дає в позику з метою одержання прибутків і надприбутків. Показове контекстне поєднання номінації *банк* і ключових для наведених тлумачень понять *капітал, позика, прибуток, відсотки*. Деякі з цих понять мали іншу назву: *позичка, приход* та ін. Пор.: *Бачимо, що банк сей думає о позичках на велику скалю*¹ (С. 171); *Надвшика приходів банку обертається: 1) 70% на помноження закладового капіталу* (С. 172).

¹ Тут і далі цитуємо за виданням: *Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Наукові праці. — Том 44. Кн. 1. Економічні праці (1878-1887). — К., 1984.*

Означення, які автор вживає щодо назв банківських установ, мають різне функціональне навантаження. Вони підкреслюють:

а) напрямок діяльності банків (*банк іпотечний, банк рільничий*): *Історія наших рільничих банків — се дійсна мартирологія нашого селянства* (С. 163);

б) територіально-адміністративні ознаки (*банк крайовий, банк галицький*): *Банк крайовий давав свої гроші на інтервенцію п[анів] директорів; най же від них відбирає* (С. 348).

Популярність, доступність наукової мови Івана Франка при викладі й обґрунтуванні складних економічних понять і категорій зумовлена метафоричністю, образністю авторського вислову. Зокрема, значна частина метафор побудована на розширенні дієслівної сполучуваності іменника *банк*, пор.: *Банк крайовий, датований 1 мільйоном з[л.] р[инських] позичених грошей, ввійшов в життя з початком сього року* (С. 266); *Банк тернів, щоби нових довжників зискати, та і для того, що ліцитованого ніхто не купував* (С. 302). Такі метафоричні та метонімічні вислови забезпечують індивідуальність авторського висловлювання.

Популярності наукового викладу сприяє активне уведення в його структуру характерних для живої народнорозмовної практики вторинних номінацій, оцінних фразеологізмів тощо. Наприклад, поріг визначальної для наукового дискурсу нульової експресивності долають негативно марковані оказіональні епітетні (*упокоївшийся*), прикладкові (*деришкіра*) характеристики, фразеологізовані розгорнуті конструкції тощо. Пор.: *упокоївшийся банк-«деришкіра» становить перший прим в тій проклятій музиці, бо число його ліцитацій становить майже 80%* (С. 356); *Банк рустикальний .. по якимсь часі перейшов у польські руки і здобув собі в послідніх роках свого суцествовання дуже сумну славу «закладу до обдирання хлопських шкір»* (С. 295). Наведені ілюстрації, крім іншого, інтенсифікують іронічно-сатиричну тональність мови. Цю тенденцію підтверджують також негативно-оцінні вторинні номінації: *банк сей під взглядом умовій для довжника досить корисно різниться від таких п'явок, як банк рустикальний* (С. 165).

У текстах економічних статей І. Франка зафіксовано такі назви установ: *товариство кредитове, спілка, каса позичкова, щадниця, фонд*. Найзагальніше, родові значення, спільне для цієї групи лексем, виражають іменники *товариство* ('організація, об'єднання людей, які ставлять перед собою спільні завдання, мету, програму дій і відповідно діють для їх виконання, здійснення') та *спілка* ('об'єднання людей, пов'язаних спільними умовами життя, спільною метою; громадське об'єднання, організація (часто в назвах товариств, партій)'). Пор.: *Тепер є у зецерів своє товариство «Ognisko», котре, крім досить численної бібліотеки, уділює своїм членам також грошові позички і запомоги* (С. 9); *Доки би тривала спілка, всі члени, що в ній працюють, мали би мати однакове удержання* (С. 180).

Лексеми *товариство, спілка* поєднуються з логічними означеннями *кредитовий, земський, натуральний, задатковий, рільничий*, формуючи кваліфікаційні назви установ, що здійснюють різноманітні фінансові операції: *сейм ухвалив затягнути 1 000 000 позички на підпомагання 4%-вими позичками щадниць і кас позичкових громадських і повітових, товариств задаткових, кругів кредитових, спілок рільничих* (С. 168); *для braci szlachty суцествує вже товариство кредитове земське* (С. 171).

Історично достовірну картину суспільних реалій, економічних ситуацій «документалізують» назви актуальних тодішніх фондів — *індемнізаційний, пропінаційний, дотований, крайовий, повітовий*; також *фонд інвалідів, фонд шкільний*. Пор.: [уряд] *уплатив горішньоракуському фондові індемнізаційному остаточний одноразовий даток у сумі 380 000 з[лотих] р[инських]* (С. 100); *Особливо жаль нам, що будемо мусили обмежитися тільки на фонди крайові в тіснішій значенні, та й то з виїмком фонду шкільного крайового* (С. 214).

Тематичну групу лексики «назви державних установ та організацій» формують назви:

- а) представницьких органів влади (*рада, сейм*);
- б) центральних та місцевих органів виконавчої влади (*правительство, уряд, комітет*);
- в) міністерств (*міністерство справ внутрішніх, міністерство віросповідань і освіти, міністерство оборони крайової*,

міністерство скарбу, міністерство торгівлі, міністерство справедливості, міністерство рільництва);

г) підрозділів установ, організацій (*виділ, комісія*);

д) освітніх установ (*школа, виховний заклад*).

Серед назв представницьких органів влади ключовими є слова *рада, сейм*. Їх актуальність пов'язана з відтворенням історично достовірної картини утвердження влади у Галичині: *Успішної помочі, на думку бесідника, не можна надіятися від крайових сеймів, а тільки від ради державної, і тому організація селян повинна обіймати всю державу* (С. 229); *А тут ще при даній констеляції в раді міській лучилася якнайкраща спосібність продати kota в мішку за готові гроші в мішку* (С. 317). Авторську оцінку в цьому разі переконливо виявляє фразеологізм *продавати kota в мішку*, який семантично співвідносний із перебудованим висловом *гроші в мішку*.

Тематичну підгрупу «назви центральних та місцевих органів виконавчої влади» репрезентують іменники *правительство, уряд, комітет* та ін. Наприклад: *тільки центральний комітет апробує книжки — більше ніхто* (С. 200); *Коли всі ті розпорядження правительства, вимірені проти шляхти, а мало дотикаючі простого народу, раз у раз піддержували нехить шляхти до Австрії, то тим більше мусила сердити її прихильність, яку правительство австрійське оказало русинам, опікуючись їх народністю та розбуджуючи їх мову й письменство до нового життя* (С. 90). Названі лексичні номінації відтворюють модель управлінської структури кінця ХІХ — початку ХХ ст. в Галичині.

Автор активно послуговується синонімічними на той час у західноукраїнській мовній практиці лексемами *правительство, уряд*, пор.: *Там сам уряд постарався о заведення громадських шпихлірів, у яких міститься такий запас збіжжя, що може кожного року у часі переднівку через кілька місяців вижити всю людність краю* (С. 181); *Правительство лагодить внесок, щоби піднести спілкову організацію селянського стану* (С. 243).

Експресивного забарвлення набуває іменник *правительство* у розмовно маркованих епітетних та дієслівних сполуках: *Яке немилосердне правительство!*» — скрикнули, бачиться,

ліберали-поляки, який «*rzad sprzyja jacy krajowi*», котрий, незважаючи на тягарі краю, не хоче нам дозволити вменшити йому тих тягарів! (С. 116); **Правительство**, ставлячи такий проект, **мало передовсім на оці**, що внесений вже перед літами до ради державної проект .. католицьких священників стрітисся з різними трудностями (С. 205).

За мовою економічних праць І. Франка можна відтворити й структуру міністерств (міністерство справ внутрішніх, міністерство віросповідань і просвіти, міністерство оборони крайової, міністерство скарбу, міністерство торгівлі, міністерство справедливості, міністерство рільництва та ін.), а також скласти уявлення про напрямки й специфіку їх управлінсько-економічної діяльності: **Міністерство оборони крайової** побирає від міст Львова і Кракова разом 41 903 з[л.] р[инських] за удержування військової стражі поліційної (С. 142).

Семантику номінацій із підгрупи «назви підрозділів установ, організацій» — виділ, комісія конкретизують логічні означення: виділ — крайовий, банковий; комісія — бюджетова, банкова, промислова. Пор.: **Виділ крайовий** обчислив, що .. лиш 9 900 000 з[л.] р[инських] може прийняти яко суму податків (С. 206); **проект сей передано комісії банковій** (С. 167).

Стрижнева одиниця тематичної підгрупи «назви освітніх установ та медичних закладів» — лексема *школа*. Вона вживається на позначення і вищих закладів освіти, й інших навчально-виховних установ: *вища школа рільнича, школа політехнічеська, школа шевства, публічна школа людова, школа язиків східних, школа штук красних*. Пор.: *нині створюється і поповнюється мережа виховних закладів — шкіл технічних, рільничих, гірничо-промислових, ремісничих і торговельних для виховання необхідної кількості фахових працівників у рільництві і промисловості* (С. 140); *на стипендію для одного учня, який закінчив вищу рільничу школу в Дублянах і працюватиме вчителем середніх шкіл, — 800 з. р., на стипендії для учнів школи лісництва у Львові — 1500, на стипендії для гірників і учнів практичних бурильних шкіл та гірничих академій — 2000, на підручники для середніх рільничих шкіл — 500 з. р.* (С.135).

Систематично вживані щодо номінації *школа* означення спеціальна, промислова, торговельна, навтична (маринар-

ська), *рільнича* і т. ін. вказують на професійну спрямованість освітнього закладу: *До шкіл спеціальних числимо: школи по-ложництва, ветеринарії, школу язиків східних, школу штук красних, школи ричункові, промислові, торговельні, навтичні (маринарські)* (С. 147); *Такі заклади коштували би далеко менше, ніж панські школи рільничі, образували би людей для практичних потреб далеко краще* (С. 234).

Зафіксовано епізодичне вживання лексеми *воспиталище* — як ситуативного синоніма до словосполучки *виховний заклад*: *4000 з[л.] р[инських], ухвалені для дівочого воспиталища під зарядом василіаном у Львові, остануться, запевно, тільки од-норазовою допомогою* (С. 190).

Оцінну позицію автора увиразнює поєднання наукової термінології з розмовною лексикою, що створює ефект контекстного контрастування різностильових елементів. Порівняймо, як І. Франко емоційно описує залежність селянина від тогочасних фінансових, державних установ: *О статуті банку крайового була вже в «Ділі» цього року обширна бесіда, і хоч тоді ще годі було добре розаналізувати всі точки і консеквенції його постанов, то преці піднесено там з достаточним натиском, що селяни великого хосна з того банку надіятися не можуть* (С. 266).

Мовотворча практика Івана Франка у жанрі економічних праць (зокрема у такому фрагменті словника, як «назви установ та організацій») засвідчила розвиток наукового стилю української літературної мови кінця ХІХ — початку ХХІ ст. щодо актуалізації книжних (термінолексика) і розмовних джерел, наявності лексичних варіантів та домінування суб'єктивного, експресивно-оцінного чинника в тогочасному науковому дискурсі.